

Hur mår svensk stadsarkeologi egentligen?

- en summering och fortsatt diskussion utifrån
Stadsarkeologiskt forum i Uppsala 2014

Joakin Kjellberg, Bent Syse & Anna Ölund

How is Swedish Urban Archaeology really doing? - a summary and continued discussion from the Stadsarkeologiskt Forum 2014 in Uppsala. In the fall of 2014 Upplandsmuseet and Uppsala University hosted the “Stadsarkeologiskt forum” (SAF), a forum for urban archaeologists in Sweden. This time the theme was challenges and possibilities in large scale urban excavations. This paper summarizes the presentations and discussions of the meeting against a background of a retrospective look at the Uppsala case. It also seeks to pinpoint topics, and build from the discussions at the conference, to initiate a much needed debate among archaeologists about the future terms and conditions for urban archaeology in Sweden.

Inledning

Stadsarkeologiskt forum (SAF) hölls i Uppsala den 27 och 28 november 2014. Konferensen anordnades i samarbete mellan Upplandsmuseet och Uppsala universitet. Drygt ett hundratal deltagare från Sverige, Norge och Finland medverkade vid de två dagarna som fylldes av intressanta föredrag och viktiga diskussioner om stadsarkeologins villkor i dagens stadsutveckling. Det valda temat för denna SAF-konferens var ”Storskaliga stadsundersökningar – utmaningar och möjligheter”. Syftet var att

samla och diskutera erfarenheter från större pågående och nyligen avslutade stadsarkeologiska projekt i hela landet. Därigenom gavs möjligheten att identifiera framtida utmaningar och dryfta skiftande förutsättningar och regional praxis som påverkar det stadsarkeologiska arbetet.

Konferensens tema uttrycktes som: ”Inte sedan 1980-talet har så många stora, ytombfattande och kostnadskrävande undersökningar genomförts i landets kommuner som under 2010-talet. Förändrade levnadsmönster och nya krav från kommuner, stadsplanerare och bostadsmarknad har tillsammans

med en stark ekonomi ökat trycket på exploateringar och förtätning av stadskärnorna. Detta skapar en ny situation som innebär både stora möjligheter och nya utmaningar för arkeologin. Vilka lärdomar och erfarenheter kan vi dra av 70- och 80-talens stadsarkeologiska högkonjunktur? Hur hanterar vi metodiskt och organisatoriskt de storskaliga undersökningarna idag? Är större alltid bättre? Hur tar vi tillvara detta tillfälle och säkerställer ett gott resultat för framtidens forskare? Hur förmedlar vi våra resultat?” (Ur inbjudan och program för SAF 2014).

Sammanlagt 14 inbjudna föredragshållare från olika institutioner verksamma inom svensk stadsarkeologi gav 10 presentationer av olika större projekt och delprojekt genomförda under senare år. Föredragens olika teman och geografiska spännvidd till trots framkom ett antal gemensamma diskussions-

punkter som kan användas för att illustrera den stadsarkeologiska arbetssituationen i dag. Det är dessa frågor, och några som vi funderat vidare kring, som vi med denna artikel önskar lyfta ännu en gång till en breddad och nödvändig diskussion inför framtidens utmaningar för stadsarkeologin. Som utgångspunkt tar vi liksom på mötet det för författarna väl bekanta Uppsala-området som exempel på utvecklingen under de senaste 40 åren.

Med Uppsalaområdet i backspegeln

SAF mötet 2014 inleddes av Bent Syse med ett föredrag under titeln: ”*Då och nu – vad nu då? Den komplexa utvecklingen av stadsarkeologin under 40 år*”. Med utgångspunkt och underlag från flera undersökningar från framförallt Uppsala och Mellansverige skisserade han utifrån

Figur 1. Mer än 100 deltagare kom till Uppsala och lyssnade på föredragen på Stadsarkeologisk forum 2014. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

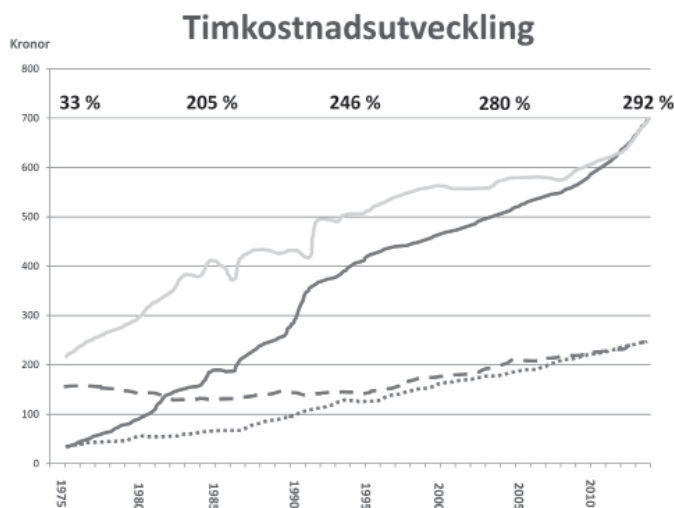
parametrarna ”kostnadsutveckling, effektivitet, krav och kostnadsfördelning” en bild av arkeologins utveckling i ett mycket längre tidsperspektiv, i vissa fall från 1600-tal till idag. I föredraget betonades att stadsarkeologiska undersökningar har bedrivits under lång tid med varierande kvalitet, men också med en skillnad i kvantitet under olika perioder. De klassiska ledorden: tid, resurser och kvalitet har alltid varit en viktig faktor för ett gott arkeologiskt resultat, men dessa har under senare år allt mer kommit att ställas mot beställarens krav och önskemål.

Kostnadsutveckling

En fråga som ställdes i föredraget var hur det förhåller sig med de påstått ”dyra” kostnaderna för en arkeolog idag? Under 1970-talet debiterades

oftast företagaren de faktiska lönekostnaderna för arkeologerna inklusive lönekostnadspåslag. Efterarbete med rapport var åsidosatt i kostnadsberäkningarna och årtiondet innan var dessa något som ibland kunde förhandlas om med företagaren, först efter genomfört fältarbete.

Genom sammanställandet av kostnadsutvecklingen i fyra kurvor kunde en intressant utveckling påvisas (fig. 2). 1975 kostade en arkeolog ca 40 kronor i timmen, en kostnad som i dag ligger på ca 700 kronor. Översatt till dagens penningvärde var timpriset ganska lågt fram till 1990 och kom inte att vara i nivå med motsvarande penningvärde förrän vid finanskrisen 1991-94. Den nominella löneutvecklingen för tjänstemän och kanske också arkeologer i Sverige under denna

Figur 2. Graf över den generella timkostnadsutvecklingen utifrån riksantikvarieämbetet/UV och en del läns museers timtaxor. Den översta ljusgrå linjen visar dagens penningvärde i förhållande till den generella taxa som en arkeolog debiterade företagaren (mörkgrå linje). De två undre kurvorna visar nominell (pricklinje) och real löneutveckling (strecklinje) för tjänstemän i Sverige.

period har ökat från 40 kronor till ca 250 kronor per timme. Däremot har reallöneutvecklingen för denna stora yrkesgrupp minskat över tiden.

1975 fanns, om än något otydligt, en viss skillnad i timtaxan mellan arkeologer och tjänstemäns löner, vilket visar att ett mindre påslag för overheadkostnader togs ut gentemot idag. 1975 rörde det sig om ca 30 %. Därefter följde en utveckling som accelererade från mitten av 80-talet. Overheadkostnaden hade då ökat till 200 %. Det är också då som arkeologin börjar bli kostnadsmedveten i det hänseende att overheadkostnader regelmässigt tas ut vid undersökningar. Dessa har därefter ökat i mindre takt för att 1995 ligga på ca 250 %. 2015 låg de strax under 300 % i genomsnitt. Möjligen finns i dagsläget därmed full täckning för de olika arkeologiska utförarnas overheadkostnader, förhoppningsvis också för arkeologernas olika debiteringsgrader.

Effektivitet

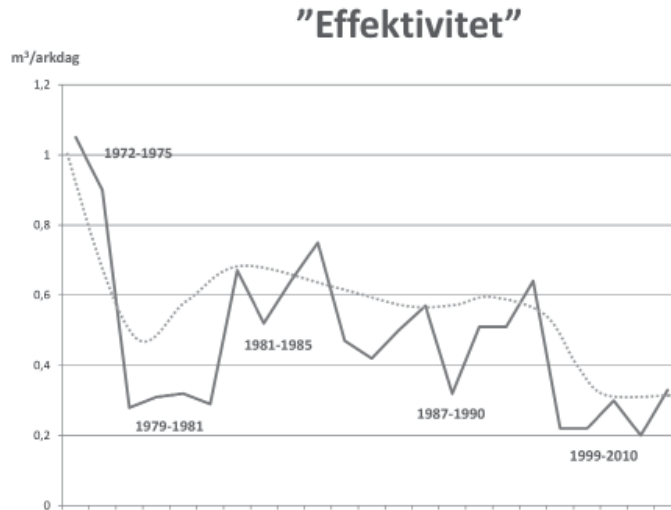
Effektivitet kan naturligtvis mätas på en rad olika sätt. Är det bara en fråga om att skotta undan kulturlager är det mest effektivt att ta in en grävmaskin, sett till kostnader. Vill vi däremot att arkeologer ska vara inblandade och genomföra en undersökning där vetenskapliga frågeställningar står högst på agendan blir det något dyrare. Ett sätt att tydligt åskådliggöra "effektiviteten" blir därför att jämföra "undersökt volym av kulturlager per arkeolog

och dag", även om detta givetvis är en förenkling av de komplexa förutsättningar och förhållanden som gäller vid varje undersökning. Givetvis är frågan om vad man vill få ut av undersökningarna, vad som är den meningsfulla kunskapen, central i sammanhanget. Inte desto mindre är bilden som framkommer intressant.

På 30-talet kunde en "arkeologisk" undersökning klaras av i en takt mellan 5-10 m³ per arkeolog och dag (fig 3). Begränsningen låg då snarare i vilken takt grovarbetarna arbetade. På 70-talet hade siffrorna reducerats en hel del. Nu kunde en stadsarkeologisk undersökning genomföras och kostnadsberäknas med en undersökt och borttagen volym om ca 1 m³ per arkeolog och dag. Notera att under denna tid var inslaget av grovarbetare fortfarande väldigt vanligt. Metoden i fält var nästan alltid en fråga om stickgrävning.

I slutet av 70-talet och början av 80-talet skedde en förändring. Även om det ibland förekom grovarbetare så minskade undersökningskvantiteten per person och dag medan kvaliteten ökade. Metoden var ibland vara lagerföljande men det dominerande var grävning av tunnare stick på mindre kvadrater än tidigare som gällde. Generellt sett klarade en arkeolog då av omkring 0,3 m³ per dag.

Därefter är det svårare att se en tydlig trend i detta sätt att beräkna "effektivitet". Det tycks ske en mindre höjning av den volym som

Figur 3. "Effektivitet" i form av undersökt volym kulturlager per arkeolog och dag. Till grund för denna graf ligger en mängd olika stadsundersökningar i Mellansverige. Den prickade linjen visar trenden över tid.

klaras av under 80-talet, något som därefter återigen minskar något under 90-talet. Vid ingången av det nya seklet sker en återigen en radikal förändring. Den kontextuella arkeologin kommer in i bilden i stor skala och "effektiviteten" minskar så att i genomsnitt 0,2-0,3 m³ per arkeolog och dag undersöks. Trenden på den så kallade effektiviteten ska förstås ställas i relation till metoder, komplexitet, bevarandeförhållanden etc.

Krav

Nästa parameter av vikt är givetvis vilka krav som ställs på den undersökande arkeologen. Det kan röra sig om krav från myndigheter, forskarsamhället, allmänheten och en rad andra. Syse valde i sitt föredrag att se närmare på hur staten, dvs högsta ansvariga instans, sett på arkeologin och utförandet av denna.

Ända sedan *Placat och påbud om gamle monumenter och antikviteter* utkom 1666 har statsmakten reglerat och ställt krav i form av lagstiftning med tillhörande författningar på kulturmiljön. Genom att räkna alla påbudsord såsom ska, skall mm som riktar sig till allmänhet, företagare, utförare och länsstyrelser kunde en intressant analys av kravbildens förändring göras. Från 1666, där endast fem kravord fanns med, har allt fler tillkommit genom åren. I författningssamlingen från 1867 kan det noteras 25 kravord som endast ökat till 27 i 1942 års lag om fornminnen. Nuvarande kulturmiljölagen från 2014 innehåller 37 kravord och då gäller det enbart 2:a kapitlet i KML (SFS 1988:950). Denna kompletterades 2015 med föreskrifter som i sin tur innehöll 92 ska-satser och 33 bör-satser. Utöver detta finns förstås också Riksantik-

varieämbetets vägledning för tillämpning av KML (KRFS 2015:1). Enbart denna vägledning innehöll vid skrivande stund närmare 600 kravformuleringar.

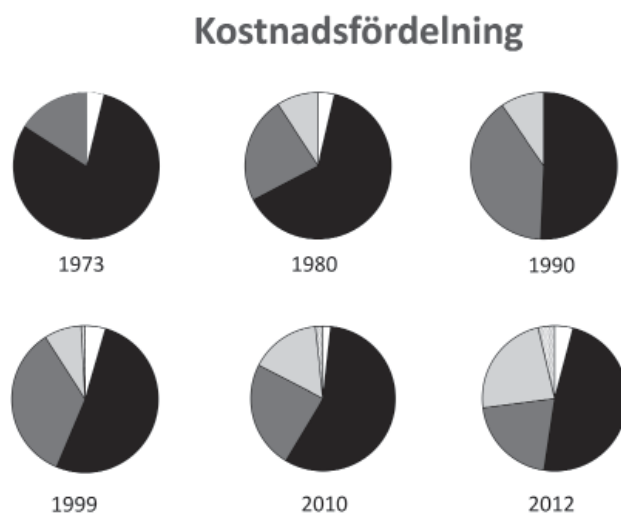
Noterbart av denna analys är att kraven inom arkeologin har ökat väsentligt, där de flesta idag riktas mot utförare av uppdragarkeologi och i mindre omfattning till exploitörer och beställare. Hur detta står i förhållande till kostnadsutvecklingen skulle vara intressant att belysa närmare, men klart är att flera krav och regleringar inte automatiskt medfört mer kostnadseffektiva och billigare undersökningar.

Kostnadsfördelning

En betydande och viktig aspekt i föredraget handlade också om kostnadsfördelningen inom de stadsarkeologiska projekten (fig 4). På

70-talet var den övervägande delen av projektens kostnader relaterat till fältarbetet, där det kunde utgöra runt 80 % av den totala kostnaden. Utöver en mindre summa för efterarbete fanns också ett litet påslag för administration. Under 80-talet kom också kostnader för analyser med i bilden, om än i blygsam omfattning. Därefter minskade fältkostnads andel till att runt 1990 ligga på omkring 50 % då också efterarbetet fick en större andel av kakan. I de senare stadsarkeologiska undersökningarna har återigen fältarbetstidens andel ökat något, medan andelen för efterarbete återigen är nere på en nivå som närmar sig 70-talets siffror.

Trenden under 40 år är att de administrativa kostnaderna varierat under tid men utgör i genomsnitt mellan 2-4 % av den totala kost-

Figur 4. Kostnadsfördelningen inom sex olika projekt 1973-2012. Svart markerar fältkostnader, mörkgrått kostnader för efterarbete, ljusgrått är kostnader för analyser och konservering, vitt är administrativa kostnader och prickat kostnader för information och förmedling.

naden. Fältarbetets andel av den totala projektbudgeten har minskat, medan efterarbete, inklusive redaktionellt arbete och tryckkostnader, var som störst under 90-talet. Möjligen har metodik och ny teknik som står till förfogande i fält reducerat behovet av efterarbete avsevärt. Analyskostnadernas andel har ökat med tiden, framförallt sedan konserveringskostnaderna kom med i budgeten. Under 2000-talet tillförs också kostnader för information och förmedling i projektens totala budgetram.

Skilda krav och olika praxis

Ett återkommande tema i flera av de följande presentationerna och diskussionerna under SAF-mötet var skillnaderna i regional praxis. Trots nationell lagstiftning och regelverk har olika förutsättningar som ibland skapas av lokala traditioner ännu stor påverkan på kunskapsuppbyggnaden om våra städer. Claes Pettersson från Jönköpings läns museum och Ing-Mari Nilssons från Sydsvensk arkeologi belyste tydligast problematiken under föredraget: *”Jönköping och Kristianstad – parallella berättelser men olika antikvarisk praxis?”*. De talade utifrån egna erfarenheter om de skiftande förutsättningar och komplicerade förhållande som råder på vardera sidan om en läns- och gammal riksgrens. Jönköping och Kristianstad är två fästningsstäder i olika län, båda storsatsningar på för sin tid moderna befästningar och byggda enligt

de senaste rönen inom stadsplanekonst, en svensk och en dansk stad som i hög grad präglades av modernitet och internationella kontaktnät. Detta gör dem extra intressanta att jämföra arkeologiskt. På grund av de antikvariska myndigheternas olika bedömning av 1600-talslämningar har Jönköping kommit att bli en av landets bäst kända tidigmoderna ”nystäder” medan ett likartat material i stort sett saknas från Kristianstad. I Jönköping har ett antal storskaliga undersökningar ägt rum medan de i Kristianstad förblivit småskaliga trots ett stort exploateringsstryck. I Jönköping lyfts kulturavet fram som en resurs medan det i Kristianstad till stor del övertäckts.

Utifrån en retrospektiv berättelse kunde föredragshållarna uppmåla två orsakskedjor till utvecklingen. ”Den goda ” respektive ”Den onda arkeologiska cirkeln”. Brister i kunskapen om fornlämningen leder till lägre antikvarisk nivå med mindre insatser och lägre dokumentation. Detta leder i sin tur till sämre kunskapsuppbyggnad, forskning och förmedling med sämre spridning av resultat. Detta blir således en konserverande kunskapsfälla med långsiktiga antikvariska konsekvenser. God kunskap om fornlämningen leder däremot till högre antikvarisk nivå och större insatser med högre dokumentationsnivå. Detta leder därför till bättre kunskapsuppbyggnad, forskning och förmedling med större spridning och mer uppmärksammat resultat. Resultatet av

”traditioner” i antikvarisk praxis ger därigenom ett ökande glapp i det långsiktiga kunskapsbyggandet med olika förutsättningar för nya undersökningar som följd.

De mindre men många undersökningarnas arkeologi

I flera fall utgörs även ”storskaliga undersökningar” av flera mindre delundersökningar och ytor, ibland utförda av olika aktörer. Dessa delprojekt kan i bästa fall samordnas till en typ av ”linjeprosjekt” som potentiellt utgör en betydande kunskapskälla och med potential att generera en helt ny bild av staden. Efter projektet Medeltidstaden har produktionen av ett samordnat och tydligt jämförbart material mellan städer avstannat. Inte desto mindre produceras idag fler och bättre rapporter och till viss del även översikter, men blicken förblir oftast lokal (Se bl.a. Larsson 2009, Thomasson 2011). Lejonparten av den stadsarkeologiska verksamheten utgörs emellertid fortfarande av löpande småskaliga schaktningsövervakningar med en fragmenterad kunskap till följd. Svårigheten att lyfta blicken utanför schaktet inom det rådande systemet är uppenbar. Det långsiktiga kunskapsbyggandet och behovet av synteser utöver de enskilda undersökningarna och rapporterna efterlystes i flera föredrag på SAF-mötet. Så som påpekades i Kenneth Svenssons föredrag ”Södermalmstorgundersökningen – en början till en ny kunskap om det medelti-

da Södermalm” utkom som exempel den senaste mera omfattande och sammanfattande beskrivningen av Stockholms arkeologi för snart 15 år sedan (Hallerdt 2002).

Ett lyckat exempel presenterades på SAF under rubriken ”Borgare, bröder och bönder. Arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia” av Rikard Hedvall och Hanna Menander, båda från Arkeologerna. Skänningeprojektet pågick under drygt 10 års tid. Sammanlagt 16 arkeologiska undersökningarna av olika omfattning berörde en cirka en kilometer lång sträcka i östra utkanten av staden. I föredraget berättades om erfarenheterna samt för- och nackdelarna med ett så pass stort och långt projekt. Nödvändigheten av långsiktig planering i projekten belystes, inte minst med tanke på anställningsmöjligheter i form av långa projektanställningar och tillsvidareanställningar. Även betydelsen av förtroendeskapande och kunskapsförmedling på lokalplanet påvisades, inte minst genom en mycket välbesökt och 7 år lång föreläsningsserie. Projektet har idag trots stora utmaningar genererat mycket ny kunskap, som sammanfattats i en serie publikationer, samt en större och syntetiserande publikation som utkom i slutet av projektet (Hedvall et. al. 2011).

Från beställning till genomförande

Till stadsarkeologins förändringar under det senaste decenniet hör

Figur 5 och 6. Två exempel från den stadsarkeologiska arbetssituationen idag. T.v. Arbeta invid en spontan schaktkant med avsevärda nivåskillnader från Södermalmstorgsundersökningen i Stockholm. Foto: Arkeologikonsult. T.h. Arbeta i full skyddsmundering med förorenade kulturlager från undersökningarna av Nya Lödöse, Göteborg. Foto: Markus Andersson/ Staden Nya Lödöse.

som för all arkeologi det allt mer tydliggjorda och reglerade beställnings- och anbudsförfarandet. Ett system i vilket arkeologerna allt mer likställs med underentreprenörer i byggföretagens projekt. Förutsättningar för stadsarkeologins genomförande och kunskapsuppbyggnad inom det uppdragsarkeologiska systemet - från beställning, via förundersökning till slutundersökning - diskuterades återkommande i flera föredrag.

Någon som särskilt lyfte beställningens problematik var Linda Billström från Arkeologerna. I sitt föredrag: "Växjö – kritiska framgångsfaktorer, utmaningar och lösningar" berörde hon hur olika faktorer som till stor del ligger utanför arkeologins kontroll har påverkan på både genomförande och resultat. Undersökningen av närmare 3000 m² vid Karolinerhuset i Växjö föregicks av stora administrativa problem, däribland byte av beställare, tillkommande ytor och förändrade

förutsättningar efter anbudsförfarandet. Detta ledde till en försenad start av projektet. Projektet, som trots detta kunde genomföras med framgång, gav anledning att vidare reflektera över kritiska framgångsfaktorer inför kommande undersökningar. Billström framförde bland annat att: arbete påbörjas enligt tidplan, tillräckligt med tid och resurser, tid- och arbetsplanering i nära samarbete med beställare och underentreprenörer, tydlig projektorganisation, tydligt identifierade etappmål och kritiska punkter, samt betydelsen av att bibehålla bemaning med rätt kompetens och erfarenhet genom hela projektet.

Förvecklingar mellan förundersökningens förväntningar och slutundersökningens resultat var ett annat tema som lyftes i flera föredrag, däribland i Kenneth Svenssons presentation om Södermalmstorgsundersökningen. Här framkom helt oväntade resultat i form av en äldre bebyggelse under mer än 2 meter

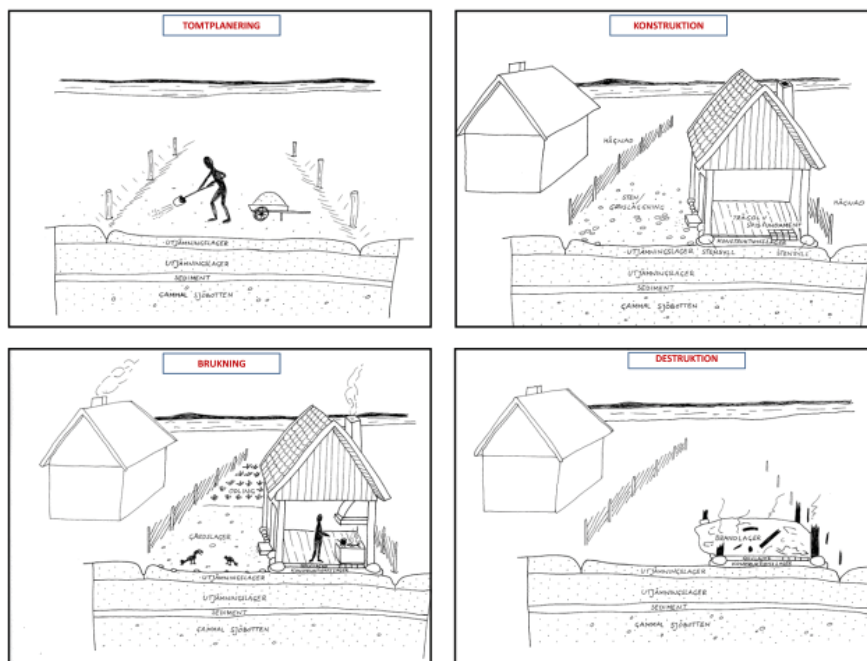
fyllnadsmassor under slutundersökningen (fig 5).

Förutom den uppenbara stressfaktor som systemet ibland utsätter projektledning och medarbetare för, lyftes också den fysiska arbetssituationen fram i flera föredrag. Mest tydligt framkom det i undersökningarna av Nya Lödöse då arbete med kraftigt kontaminerade miljöer var en viktig faktor i genomförandet. Christina Rosén från Arkeologerna & Mattias Öbrink från Bohusläns museum talade under rubriken ”Händelser i Nya Lödöse” om arbetet med giftiga och skadade miljöer (fig 6), med återverkan på exempelvis problem med rekrytering av personal som följd. Även arkeologins allt

mer ökande anpassning till byggföretagens detaljplanering av byggprocessen lyftes fram, där olika ytor är tillgängliga för undersökning i vissa tider och inte alltid till det bästa för arkeologin. I föredraget togs fasta på de metodologiska utmaningarna som undersökningen stött på under arbetet. Genom en retrospektiv berättelse om metodarbetet i projektet betonades fördelarna och utmaningarna med att arbeta med kontextuell och händelsebaserad arkeologi i stor skala.

En kontextuell hegemoni

Den kontextuella undersökningsmetodikens möjligheter, arbets-

Figur 7. ”Händelsearkeologi” i serieform, lånad ur Göran Tagesson och Mathias Bäckes föredrag. Bearbetning från illustration av Annika Jeppson, SHMM/Arkeologerna.

organisation och utvecklingen av tekniska hjälpmedel i fältarbetet var teman som tydligt framhölls i flera presentationer. Den kontextuella arkeologin, under olika namn och dräkt, kan därmed sägas vara det paradigm som idag utgör grunden för den svenska stadsarkeologin. Dess genombrott, synligt i statistiken (se fig. 3), skedde under 1990-talet och då under namnet "Single context". Idag, delvis på grund av de erfarenhetsmässiga, metodologiska och tekniska landvinningar som de storskaliga undersökningarna medfört, talar vi istället om en "händelsearkeologi" med fokus på konstruktion, brukning och destruktion (fig 7). Under rubriken "*Kontextuell arkeologi i Nyköping och Kalmar – var det mödan värt?*" presenterades erfarenheter från kvarteren Åkroken i Nyköping och Gesällen i Kalmar av Mathias Bäck och Göran Tagesson, båda från Arkeologerna. De presenterade hur de båda projekten har arbetat med ett kontextuellt genomsyrat arbetsätt som återverkat på hela arbetets organisation. Ett arbetsätt som konsekvent genomfört och planerat har gynnat kunskapsbyggnaden i båda projekten avsevärt.

De metodologiska och teknologiska landvinningarna har möjliggjort finkalibrerade data, vilket i sin tur öppnat nya möjligheter för fler specialister. Tvärvetenskapliga perspektiv integrerats idag mer redan under pågående fältarbete och påverkar den arkeologiska tolkningen. Våra möjligheter att ta reda på så mycket mer är därmed oerhört

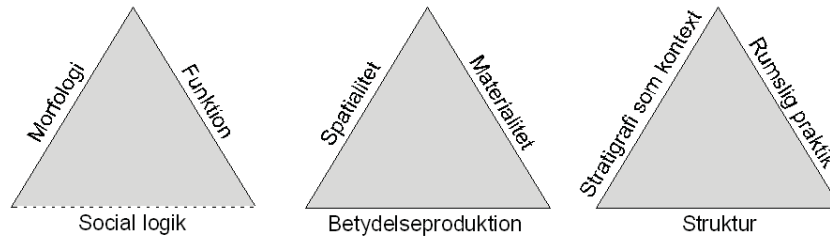
mycket större idag än under 1970- och 1980-talens stadsarkeologiska högkonjunktur.

Att sprida ny kunskap

I två föredrag fokuserades på förmedling och pedagogisk verksamhet i samband med storskaliga stadsundersökningar. Detta svarar direkt mot de nya kraven på den stadsarkeologiska verksamheten idag och är ett mervärde som arkeologin kan ge tillbaka redan under fältarbetet. Detta togs fasta på av Patrik Gustafsson från Sörmlands museum och Emma Angelin Holmén från Kalmar läns museum, vilka pratade om det pedagogiska arbetet vid Åkroken-undersökningen i Nyköping och Gesällen i Kalmar. I föredragen "*En flaskpost till framtiden - Om det utåtriktade arbetet vid de arkeologiska undersökningarna i Åkroken 3 och 4 åren 2010 och 2011.*" och "*Arkeologi på puben, bloggen, i kyrkan och tidsresan - Om det publika och pedagogiska arbetet kring utgrävningarna vid Gesällen i Kalmar 2012*" lyftes frågor kring samarbetet med skolan och med lokala aktörer, liksom tankar kring pedagogisk teori och praktik men också om hur man når de som inte har möjlighet att gå på visningar.

Från stadsarkeologi till urbanarkeologi?

Underrubriken ovan är lånad från Stefan Larsson avslutande föredrag från konferensen. Med utgångs-

Figur 8. En logik för en framtida stadsarkeologisk praktik? Illustration: Stefan Larsson, SHMM/Arkeologerna.

punkt i erfarenheter från det interdisciplinära samverkans- och gestaltungsprojektet "Valnötsträdet" i Kalmar gamla stad, problematiserade Larsson arkeologins förståelse och framställningar av städer, både inomdisciplinärt och i relation till samtida diskussioner inom stadsplaneringen. Genom ett närmande mellan stadsarkeologi och stadsplanering, utan språkliga och begreppsmässiga hinder, ökar förutsättningarna för ett mer långsiktigt bevarande i städerna, tillika förberedelsen för de oundvikliga exploateringar som behöver göras. Även ett närmande mellan stadsarkeologisk praktik och forskning, inte minst också med forskning i angränsande fält så som urbansociologi, är en utmaning för framtiden. Den sociala dimensionen i de historiska och samtida städerna lyftes som ett fält med många beröringspunkter, tillika ett fält med stor potential för framtida utveckling.

Med eftertankens kranke blekhet

Den inledningsvis anförda genomgången på både SAF-mötet och i

denna artikel visar att *timkostnaden* för arkeologer vid undersökningar ökar och följer i stort den generella kostnadsutvecklingen i samhället. Denna timkostnad kan emellertid komma att variera mellan de olika aktörerna där vissa behöver ta betalt för en högre overheadkostnad medan andra måste täcka en lägre debiterbarhet.

Att ta fram meningsfull och ny kunskap kräver oftast en form av "effektivitet". Om effektivitet ska förstås som "mer meningsfull kunskap snabbare och till mindre pengar" är frågan vi borde ställa oss om inte också effektivitet i någon mån är synonymt med kvalitet? Generellt kommer undersökningarna i framtiden sannolikt att ligga kvar runt 0,3 m³ per arkeolog och dag utan nya tekniska landvinningar. Någon större höjning kommer inte att kunna ske utan att kvaliteten påverkas. Detta samtidigt som de bevarade stadslagrens omfattning fortsatt reduceras av nybyggnation.

En oroväckande höjning av kraven på arkeologin och handläggningen av den samma har skett under senare år. Kanske blir det bättre kvalitet genom att följa dessa

krav, men de är också förenade med kostnader. Dessa kostnader ska i sin tur också rymmas inom en förhållandevis statisk tilldelningstärta. Tillsammans visar de tre ledorden timkostnad, effektivitet och krav, att arkeologi har blivit dyrare med tiden, en trend som kan vara väldigt svår att vända utan att göra avkall på kvaliteten.

I sitt föredrag på SAF väckte Bent Syse också den relevanta frågan om den framtida kostnadsfördelningen inom de stadsarkeologiska projekten. Ett förslag om att budgetera för framtida hanteringskostnader av det tillvaratagna materialet framlades, inte minst som många aktörer idag inte heller har ansvar för den slutgiltiga förvaringen av fynden, där andra får stå med kostnader för lokaler och återkonservering m.m. Detta tenderar att blir en betungande kostnad för många museer, som i många fall saknar egen uppdragsarkeologisk egen verksamhet. Att i dagsläget föreslå ett sådant tillägg i lagstiftningen kan vara svårt, men här kan finnas utrymme i lagstiftningen då den nämner "...dokumentera fornlämningen, ta till vara fornyfynd och förmedla resultaten..." (2 kap KML, 13 §). Andemeningen i KML är därmed att skydda och vårda kulturmiljön och när det gäller borttagande av fornlämning, ska företagaren stå för kostnaderna. Att se till att dessa kostnader även omfattar konservering är redan inkluderat i betalningsansvaret. Men att bara konservera utan att ta ansvar för en långsiktig magasinering och

de omkonserveringar som ibland kommer att ske, är inte helt tillfyllest, och möjligen inte heller förenligt med KML:s anda.

Olika kostnadsfördelning, arbetstakt och tillvaratagande måste givetvis förstås utifrån de enskilda grävningarnas förutsättningar. Sammantaget ger de emellertid, så som Syse visat, en bild av arkeologins förändring och utveckling över tid. Denna bild måste kunna diskuteras öppet mellan stadsarkeologins många aktörer.

Vad är rimligt i fråga om undersökningstakt, analysbudget, konservering m.m.? Detta är bedömningsfrågor som idag till stor del ligger utanför utförarnas kontroll och som är utsatt för priskonkurrens genom "anbudslänkande förfaranden". Lagstiftningens skallsatser är ju så som Syse påpekade i föredraget också mer riktade mot utförare än mot företagare och beställare. Frågan vi därför borde ställa oss i högre grad än vad vi gör är: Vilken slags arkeologi vill vi som utförare av stadsarkeologi ha i framtiden?

Tillsammans mot framtidens utmaningar?

Flera ansatser till att skapa en gemensam grund för stadsarkeologins har eftersöks allt sedan projektet Medeltidstaden avslutande under 1990-talet. Det nationella projektet Medeltidstaden var kanske något för processinriktat och funktionalistiskt med dagens mått mätt men det har lämnat en tydlig saknad efter

sig. Det RAÄ finansierade projektet "Nya stadsarkeologiska horisonter" (Larsson 2006) är ett exempel men även andra röster har hörts inom disciplinärt i den svenska debatten (ex. Thomasson 2011, Ersgård et al. 2013). Vi har idag förståelsemässigt och begreppsmässigt börjat suddas ut gränserna mellan stad och land, tillika betonar vi de sociala rummens betydelse över den topografiska utformningen av städerna. Vi har så att säga börjat befolka den "neutronbombade" Medeltidstaden. Städerna är inte heller ett historiskt avslutat kapitel utan också platser idag, här och nu och mitt i den globala världen. Debatten om och perspektiven på stadsarkeologi och städers betydelse i hela mänsklighetens historia är livaktig och vital (se ex. Andersson 2009, Murray 2013, Sinclair et. al. 2010). De stora och jämförande globala perspektiven saknas ännu till stor del i de uppdragsarkeologiska undersökningsplanerna. Här finns en oerhört spännande potential att utveckla och samarbeta om. Frågan är vilket utrymme dessa och andra övergripande frågeställningar och komparativa perspektiv får inom de allt snävare och styrda prioriteringarna inom enskilda projekt? Vilka möjligheter finns det för skapandet av övergripande regionala och nationella projekt idag?

Att synen på kulturlager, från passiva bildningar till aktiva skapelser, har ändrats och att intentionen bakom deponierna därmed kan utläsas är ett idag oemotsagt påstående (se

även Larsson 2009 och Thomasson 2011). Men finns det några alternativ? Har metoddiskussionen, och därmed metodutvecklingen, avstannat i avsaknad av motstånd? Idag är de flesta kritiker av metoden inte verksamma i städerna. Kanske ska vi ändå i högre grad ställa oss frågan om det finns några förtjänster även inom alternativa tillvägagångssätt? Hur förändras metoderna av nya tekniska landvinningar så som surfplattor, förbättrad GPS-teknik och laserscanning? Detta är en diskussion som också väckts på de Nordiska stratigrafimötena under senare år. Möjligheterna för tvärvetenskap är enormt mycket större idag än under den förra stadsarkeologiska högkonjunkturen, men hur återspeglas detta i antikvarisk praxis och projektbudgetar idag? Vi vill och kan ta reda på mycket mer idag, men är det möjligt med samma eller i värsta fall mindre pengar per kubikmeter kulturlager? Här finns också stora och viktiga frågor att lösa inför framtiden. Vilka förundersökningsmetoder använder vi och hur korresponderar de mot slutundersökningens resultat? I upphandlingssystemet har förundersökningarnas betydelse ökat avsevärt, då de utgör den självklara grunden och förutsättningen för slutundersökningen. Har förundersökningarnas resurser och kunskapsutvinning ökat i motsvarande grad som slutundersökningarna eller tvärtom?

StadsGIS är ett exempel på frågor som inte diskuterades i någon större omfattning på konferensen då det

denna gång föll utanför temats ramar. Idag finns det StadsGIS för många städer men skillnaderna mellan systemen är ofta stor och jämförelsemöjligheterna därmed små utan omfattande merarbete i vissa fall. Är det möjligt att inom en snar framtid stoppa in ännu mer data på ett strukturerat sätt i en gemensam databas för förnyad och aktualiserad forskning om städerna (exempelvis DAP-programmet vid RAÄ)? Vet vi vilka frågor vi skulle ställa då? Kanske är den stora bilden av urbaniseringens olika förlopp, utformning och genomförande av mindre intresse idag? Kanske är det de nya systemen som genererar nya typer av frågor?

Fler fall av storskaliga och sammanlänkade mindre undersökningar står för dörren, och lejonparten av stadsarkeologin utgörs fortfarande av det löpnade arbetet med ledningschaktningar. Hur de kommande Slussen-undersökningarna och andra linjeprojekt sammantaget ska kunna generera övergripande synteser utöver de enskilda projektrapporterna återstår att se. Tillika i vilken grad dessa kan länkas till större och jämförande stadsarkeologisk forskning på lokalt, regionalt och nationellt plan. Detta är också något som i hög grad påverkas av skillnaderna i regional praxis. Hur vi i framtiden ska överbygga ”den onda eller goda spiralens klyftor” behöver diskuteras mellan lokala, regionala och nationella aktörer.

En stor utmaning är också att nå ut med den nya kunskap som

inhämtas. I det pedagogiska arbetet fungerar ofta arkeologerna som hela kulturmiljövårdens ambassadörer. En tydlig professionalisering av dessa funktioner kan också märkas med koppling till museers programverksamhet och skolornas läroplaner. Detta är givetvis en mycket viktig verksamhet med direkt koppling till samhällsuppdraget. Pedagogiken vid de storskaliga projekten skapar där det är möjligt, engagemang i lokalsamhället samt delaktighet och kunskap om sin egen och platsers roll i historien. Är detta också något vi vill konkurrera om?

Många ytterligare frågor lyftes också i den avslutande diskussionen. Däribland märktes frågor om beställarnas förväntningar på arkeologiska undersökningar och resultat, frågor om länsstyrelsernas olika roller och ageranden med mycket mer.

Att stadsarkeologin har varit i ständig förändring sedan dess tillblivelse är ett känt faktum. Varje tid och system har satt sina spår. Som arkeologer vill vi gärna framhålla vikten av vår egen kunskapsuppbyggnad och den inre dialogen som motor i förändringen. I denna senaste utveckling framstår det snarare som om förändringen till stor del kommer utifrån, med nya krav, regler, kostnadseffektivitet och konkurrens. Vad vi behöver framförallt för framtidens utmaningar är en inre dialog mellan oss som genererar och utforskar denna nya kunskap. Vad är det vi vill? Vilken roll och betydelse vill vi att arkeologin ska spela i stads-kärnornas ständiga omvandling?

Det är bara tillsammans som vi som utförare av stadsarkeologi kan manövrera i det krympande utrymmet mellan krav, beställning, utförande och rapport. Hur åstadkommer vi detta utan att ytterligare öka kraven och administrationen vid varje stor som liten undersökning? Hur undviker vi likformighet men säkrar en högkvalitativ och situationsanpassad arkeologi? Hur undviker vi att begränsa den fortsatta forskningens möjligheter för större jämförelser efter projektens avslut? Hur finner vi en balans som är till ömsesidig nytta för oss arkeologer och övriga samhällsintressen

Det fanns på SAF mötet ett tydligt önskemål om att diskutera dessa frågor mer och djupare, även en stor enighet om att vi som på olika firmor, stiftelser, myndigheter och museer behöver diskutera mellan oss själva – att försöka hitta vår gemensamma grund och vilja inför framtiden. Det är detta forum för diskussion vi som arrangörer av SAF 2014 och författare av denna artikel ville upprätthålla och vill utveckla. I väntan på vidare diskussion om dessa och många andra frågor ser vi

fram emot fortsatta institutionsövergripande och aktörsbaserade diskussioner på nästa SAF. Nästa gång står Arkeologgruppen värd för mötet i Örebro. Till dess kanske också META kan föra denna nödvändiga diskussion vidare?

Ett särskilt tack till alla föredragshållare och andra som upplåtit material till denna artikel och medverkat till en i våra ögon mycket lyckad konferens.

Den här artikeln möjliggjordes av det av MISTRA och Riksbankens jubileumsfond finansierade projektet "Urban mind" vid Uppsala universitet.

Joakim Kjellberg är doktorand vid institutionen för Arkeologi och Antik historia vid Uppsala universitet. Han är för närvarande tjänstledig från sin anställning som arkeolog och projektledare på Upplandsmuseet.

E-post: joakim.kjellberg@arkeologi.uu.se
Bent Syse är bitr. museichef och avdelningschef för den arkeologiska avdelningen vid Upplandsmuseet.

E-post: bent.syse@upplandsmuseet.se
Anna Ölund är verksam som arkeolog och projektledare på Upplandsmuseet.
E-post: anna.olund@upplandsmuseet.se
Tillsammans organiserade de Stadsarkeologiskt forum i Uppsala 2014.

Referenser

- Andersson, H. 2009. Historisk arkeologi och globalisering. I: Triangulering, Historisk arkeologi vidgar fälten. Red. Mogren, M.; Roslund, M.; Sundner, B. & Wienberg, J. Lund studies in historical archaeology 11. Lund.
- DAP- Digital arkeologisk process. Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/dap-digital-arkeologisk-process/>
- Ersgård, L. (red) 2013. Visioner och verklighet: arkeologiska texter om den tidigmoderna staden
- Gotarc C76. The Early Modern Town 1. Göteborg.
- Hallerdt, B. (red). 2002. Upptaget. Arkeologi i Stockholm inför 2000-talet. Samfundet S:t Erik, Stockholms stadsmuseum och Stockholms medeltidsmuseum. Stockholm.
- Hedvall, R., Lindeblad, K. & Menander, H. (red.) 2013. Borgare, bröder och bönder: arkeologiska perspektiv på Skänninges äldre historia. Riksantikvarieämbetet UV. Stockholm.
- KRFS 2015:1. Kulturrådets författningssamling. Riksantikvarieämbetets föreskrifter och allmänna råd om uppdragsarkeologi.
- Larsson, S. (red) 2006. Nya stadsarkeologiska horisonter. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Larsson, S. 2009. Mellan Birger Jarl och Burger King. Urban arkeologi. I: Triangulering, Historisk arkeologi vidgar fälten. Red. Mogren, M., Roslund, M., Sundner, B. & Wienberg, J. Lund studies in historical archaeology 11. Lund.
- Murray, T. & Crook, P. Exploring the Archaeology of the Modern City: Issues of Scale, Integration and Complexity. I: International Journal of Historical Archaeology. Vol. 9. No. 2.
- Sinclair, P., Nordqvist, G., Herschend, F. & Isendahl, C. (red) 2010. The urban mind. Cultural and environmental dynamics. Studies in Global Archaeology 15. Uppsala.
- SFS 1988:950. Svensk författningssamling, Kulturmiljölagen.
- Thomasson, J. 2011. Från stadsarkeologi till urbanitetsarkeologi? I: Medeltiden och arkeologin : mer än sex decennier. Red. Andersson, H & Wienberg, J. Lund studies in historical archaeology 14. Lund.

META 2016